

УДК 658:330.341.1

Лавриненко С.О.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту організацій
і адміністрування імені М.П. Поліщука**Житомирського національного агроекологічного університету***ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРУ ЯК НАПРЯМУ АКТИВІЗАЦІЇ
ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНУ****CLUSTER FORMATION AS A DIRECTION ENHANCING INNOVATION REGION****АНОТАЦІЯ**

У статті досліджено стан та пріоритети створення регіонального кластеру на основі інтеграції сільськогосподарських та переробних підприємств. Виявлено можливості створення агропромислового кластера в межах регіону. Обґрунтовано важливість формування кластеру як структури, що створить умови для активізації інноваційної діяльності, економічного росту та підвищення конкурентоспроможності сільського господарства регіону.

Ключові слова: кластер, інноваційна діяльність, сільськогосподарська продукція, конкурентоспроможність, ефективність.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы состояние и приоритеты создания регионального кластера с активизацией инновационной деятельности сельскохозяйственных предприятий. Выявлены возможности создания агропромышленного кластера в пределах региона. Обоснована важность формирования кластера как структуры, которая создаст условия для активизации инновационной деятельности, экономического роста и повышения конкурентоспособности сельского хозяйства региона.

Ключевые слова: кластер, инновационная деятельность, сельскохозяйственная продукция, конкурентоспособность, эффективность.

ANNOTATION

The state and regional priorities for creating cluster activation of innovation farms in the article. The possibilities establishment of agro-industrial cluster in the region. The importance of formation of the cluster as a structure that will create conditions to enhance innovation, economic growth and competitiveness of agriculture in the region.

Key words: cluster, innovation, agricultural products, competitiveness, efficiency.

Постановка проблеми. У процесі глобалізації та поглиблення ринкової трансформації національної економіки особливого значення набувають розвиток та удосконалення форм і методів регулювання виробництва, спрямованих на гарантування продовольчої безпеки країни й окремих регіонів, створення умов для підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції. Ринкова глобалізація, зростання конкуренції привели до зростаючої популярності нової виробничої інноваційної моделі, в межах якої всі учасники виробництва прагнуть об'єднатися в кластери.

Реалізація конкурентної стратегії сільськогосподарських підприємств Житомирської області передбачає використання потенційних переваг та можливостей, які відкриває перед досліджуваними підприємствами поглиблення процесів інтеграції та створення регіонального агропромислового кластеру.

Передумовами для створення агропромислового кластеру є усвідомлення необхідності оптимізації використання природних та економічних ресурсів, поглиблення процесів інтеграції виробників, обслуговуючої інфраструктури, трейдерів та переробників, розвиток кооперації господарств та розширення міжгалузевого співробітництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних та практичних чинників формування кластерів в контексті активізації інноваційної діяльності отримало значне піднесення завдяки працям таких зарубіжних вчених, як А. Брувер, Е. Леммер, А. Маршал. Важливий внесок в теорію і практику формування кластерної моделі зробили і українські вчені, такі як, наприклад, М. Войнаренко, В. Геєць, Д. Лук'яненко, В. Новицький, С. Соколенко, М. Тимчук, А. Філіпенко.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Сучасний етап розвитку сільського господарства характеризується активними глобалізаційними процесами. Ринкова глобалізація, зростання конкуренції привели до поширення нової виробничої інноваційної моделі, в умовах якої учасники виробництва прагнуть об'єднатися в кластери. Кластерний розвиток як фактор збільшення національної і регіональної конкурентоспроможності є характерною ознакою сучасної інноваційної діяльності. Проте результати дослідження цієї проблеми ще не дають повного уявлення про основні параметри кластерів; форми та інтенсивність зв'язків між учасниками кластерів; рівень концентрації виробництва у територіальних межах їх функціонування тощо. Це зумовлює необхідність обґрунтування теоретичних концепцій та практичних рекомендацій щодо застосування кластерного підходу.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад формування та функціонування кластеру, діяльність якого створить умови для активізації інноваційної діяльності, підвищення конкурентоспроможності та економічного росту сільськогосподарських підприємств регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний рівень конкурентоспроможності продукції сільськогосподарських підприємств

Житомирської області та їх контрагентів є досить низьким, він не забезпечує належного рівня ефективності господарювання навіть порівняно з іншими регіонами України, тому є загроза їх поступового поглинання потужними національними аграрними компаніями. Варто зазначити, що лише за умови створення регіонального агропромислового кластеру буде забезпечений розвиток переробних підприємств, що поступово втрачають конкурентні позиції у боротьбі за сировинну базу і частку ринку. Утворення кластеру на принципах добровільності, партнерства, кооперації, спрощення інвестування та інформаційно-технологічного трансферу створить передумови для збалансованого розвитку його учасників.

Регіональний агропромисловий кластер покликаний вирішити такі основні завдання: надати сільськогосподарським виробникам доступ до інвестиційного капіталу, привести якість виробленої продукції у відповідність до національних та міжнародних стандартів, поглибити спеціалізацію, зменшити внутрішні й транзакційні витрати, уможливити і прискорити впровадження сучасних технологій та

інновацій, оптимізувати логістичні процеси, підвищити ефективність збуту продукції, загалом забезпечити суттєве покращення конкурентоспроможності підприємств, що входять до його структури [1, с. 29–33].

Спираючись на наукову базу та застосовуючи сучасні інформаційні технології, механізм кластерного розвитку дає змогу виділити у регіональному аграрному секторі відповідні зони та точки зростання, де відбувається активний інноваційний розвиток. Через мережу внутрішніх зв'язків кластеру відбуваються передача капіталу та технологій, трансформація ресурсних і товарних потоків між учасниками, забезпечуються підтримка та розвиток усіх системоутворюючих компонентів кластеру (рис. 1).

Формування регіонального агропромислового кластеру здійснюватиметься на базі вже наявних виробничих та маркетингових зв'язків між підприємствами, а основними критеріями входження до його складу виступають як підвищення конкурентоспроможності кожної одиниці, що включається до складу кластеру, так і максимально можливе використання конкурентних переваг сумісного економічного потен-

Рис. 1. Системоутворюючі компоненти агропромислового кластера

Джерело: власні дослідження

ціалу підприємств і організацій, які інтегрують свою діяльність в межах визначеного кластеру.

Пропоновану нами кластерну модель доцільно впроваджувати перш за все на потужних підприємствах м'ясо-молочної промисловості м. Житомира та сільськогосподарських підприємств регіону. Кластеризацію пропонуємо впроваджувати в два етапи. На першому слід налагодити механізм взаємодії, розроблення та впровадження моделі бізнес-процесів, зміцнити та оптимізувати логістичні, фінансово-інвестиційні, товарні та інформаційні канали, впровадити повну стандартизацію, дослідити дворічну динаміку економічних показників і підтвердити ефективність моделі кластеру на мікрорівні.

Другий етап формування кластеру пов'язаний з усвідомленням необхідності його створення,

визначенням ролі підприємств та організацій, що входять до його структури, визначенням функцій агентства регіонального аграрного розвитку, науково-технологічного центру, створенням інформаційної бази та розробленням відповідної державної регіональної програми розвитку Житомирської області як специфічного аграрного регіону [2, с. 323–325].

На етапі утворення кластеру вкрай важливу роль відіграватиме практична підтримка місцевої влади та наукової спільноти. Процес ідентифікації кластеру з точки зору його регіонального характеру та аграрної специфіки є ускладненим, однак за умови того, що ініціатива інтеграції виходитиме не від розрізних сільськогосподарських підприємств, а від потужних компаній з переробки та збуту сіль-

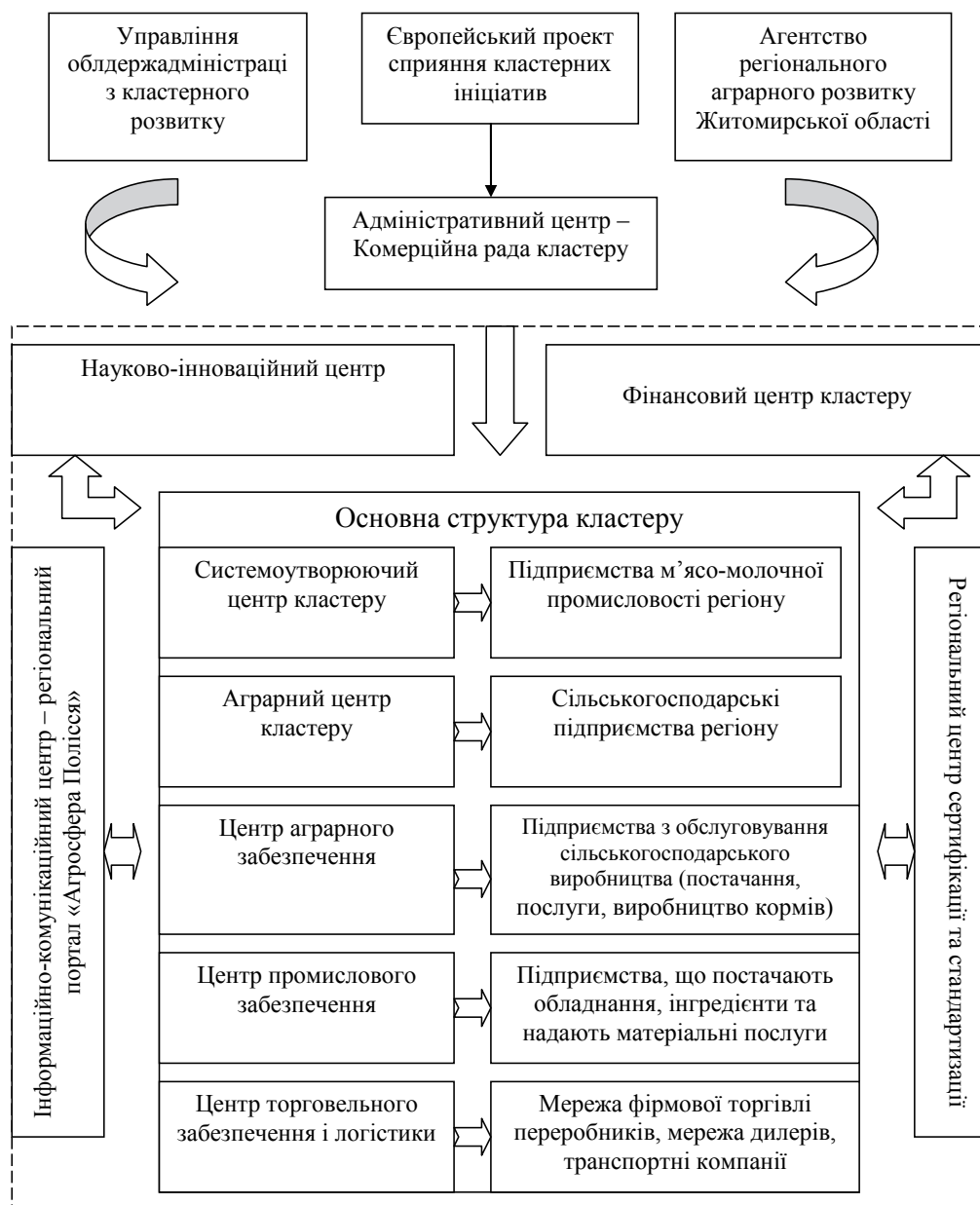

Рис. 2. Модель формування агропромислового кластеру для підприємств Житомирського регіону

Джерело: власні дослідження

ськогосподарської продукції, що мають вже налагоджені канали постачання сировини, відповідним чином буде спрямовуватися перший вектор формування кластеру (рис. 2).

Передумовами для активізації формування кластеру на етапі агломерації буде помітне зростання ефективності і швидкості товарно-матеріальних потоків між учасниками даного об'єднання, досягнення локального ефекту масштабу завдяки скороченню питомих витрат, уніфікації технологічних процесів, оновленню технічного парку, збільшенню капіталовіддачі, а також ефект синергії, пов'язаний зі стандартизацією продукції та уніфікацією процесів виробництва і збуту, зменшенням функціонального навантаження на підприємства кластеру з одночасним створенням єдиної інформаційної системи, поглибленням спеціалізації, розвитком допоміжної та обслуговуючої інфраструктури, забезпеченням ефективності і посиленням конкурентоспроможності тощо.

Низькорентабельні підприємства кластеру – виробники сільськогосподарської продукції як сировини – зможуть перейти нижню межу рентабельності завдяки зниженню собівартості продукції, підвищенню продуктивності праці

та полегшенню доступу до інвестицій. Товарно-матеріальні потоки в кластері будуть проходити через найбільш короткі та ефективні канали, що дасть змогу аграрним підприємствам отримувати паливо, засоби захисту рослин, корми, добрива за мінімальними цінами на найбільш привабливих умовах, забезпечити належне збереження та стабільну реалізацію виробленої продукції без невиправданих втрат та критичної залежності від ринкових цінових коливань, переробниками отримувати якісну сировину в достатніх обсягах у необхідні строки, обслуговуючим підприємствам значно збільшити обсяги та розширити перелік послуг, які надаються, науково-інноваційному центру здійснити практичну реалізацію та комерціалізацію розроблених інновацій на сільськогосподарських та переробних підприємствах [3, с. 31–35; 4].

Створення кластеру вимагає розроблення спеціальної регіональної програми аграрного розвитку, яка забезпечуватиме комплексну підтримку кластерних ініціатив у формі Регіонального агентства аграрного розвитку Житомирської області, за допомогою якого забезпечуватимуться залучення інвестицій під конкретні проекти шляхом співпраці з міжнародними фінансовими

Рис. 3. Організаційно-функціональна структура інтернет-порталу «Агросфера Полісся»
Джерело: власні дослідження

організаціями, інформаційна та консультативна підтримка учасників кластеру та забезпечення функціонування спеціалізованого інтернет-порталу «Агросфера Полісся», який складатиметься з семи ключових елементів (рис. 3).

Портал виступатиме як інформаційно-комунікаційна основа кластеру, за його допомогою будуть досягнуті високий рівень координації учасників кластеру, прозорість та ефективність функціонування всіх його елементів.

Кластер створюватиметься також для забезпечення експортної орієнтації виробництва продовольчої продукції, оскільки саме експорт є найбільш перспективним джерелом фінансових ресурсів. Тут під експортом слід розуміти не лише класичне визначення постачання продукції закордон, але й реалізацію продукції за межі регіону. Спеціалізація аграрного виробництва Житомирської області дає змогу ефективно виробляти та просувати на ринок великі обсяги молочної продукції, свинини, зерна для фуражних і технічних потреб (виробництво спирту, солоду, комбікормів, біопалива тощо), овочів, цукру, гранульованого хмелю та льноволокна, вказана продукція має постійно високий попит, а проблема виробника вирішується через збільшення обсягів її виробництва з одночасним зменшенням питомих витрат. Пропонуючи великі товарні партії якісної продукції, економічний механізм кластеру дає змогу не лише налагодити координовані дії учасників, але й зміцнити їх конкурентну позицію і суттєво підвищити прибутки. Забезпечується постійний приток ресурсів із зовнішнього економічного середовища до кластеру, «фінансово-економічний каталізатор», що працює завдяки реінвестуванню прибутку у нові інноваційні проекти та вливанню капіталу в розвиток інфраструктури [5, с. 7–13].

Управління кластером, на нашу думку, має здійснюватися за таким ланцюгом: 1) система саморегулювання, що представлена Комерційною радою кластеру, до складу якої входять повноважні представники підприємств (виконує координаційні, аналітичні, розпорядчі і контролюючі функції в рамках спільних фінансових, матеріальних, інформаційних, інноваційних та інших ресурсів, діючи на основі технологій індикативного планування в системі довгострокових угод членів кластеру, а також відіграючи роль неофіційного третейського суду); 2) централізована підтримка регіональної аграрної програми кластерного розвитку при обласній державній адміністрації, що відповідатиме за державну підтримку та нормативне регулювання діяльності кластеру, недопущення штучних перешкод для функціонування кластеру з боку державних і муніципальних установ, гнучкого реагування та оперативної підтримки ініціатив і проектів учасників кластеру; 3) система загальної координації та сприяння формуванню та розвитку кластеру, представлена Регіональним агентством аграрного розвитку –

громадською організацією, що діятиме при науково-технологічному центрі кластеру. Визначна роль при цьому належить механізмам саморегулювання кластеру.

На етапі свого розвитку кластер перетворюється на інтегровану виробничу систему, в якій відбувається оптимізація відтворювального процесу за технологічним ланцюгом від виробництва сировини до реалізації готової продукції населенню, де максимізується сукупний прибуток, а додана вартість розподіляється таким чином, щоб забезпечувалася ефективна діяльність всіх елементів. Спочатку відбуваються перерозподіл і оптимізація каналів постачання і збуту, скорочення непродуктивних витрат всіх учасників, згодом – інтеграція управління діяльністю партнерських організацій, формуються спільні інвестиційні фонди, потім настає фаза розширення кластеру, і цей процес повторюється.

Фінансове забезпечення діяльності кластеру передбачає як застосування ресурсів його учасників, так і мобілізацію зовнішніх кредитних, лізингових та інвестиційних джерел.

Окремо слід відзначити інвестиційний та інноваційний потенціал кластеру. Інвестиційний потенціал кластеру може бути розкритий таким чином. Створення кластеру автоматично вимагає розроблення обґрунтованих якісних інвестиційних проектів і пошуку оптимальних джерел та напрямів інвестицій. Спроцедується реалізація інвестиційного потенціалу учасників кластеру як донорів та реципієнтів інвестиційного капіталу.

З одного боку, кошти спрямовуються за напрямом найбільшої рентабельності, а з іншого боку, вирівнюється диспропорція рентабельності сільськогосподарських та переробних підприємств. Наукові розробки та інновації у межах кластеру мають менший період комерціалізації, оскільки ресурсозберігаючі технології забезпечують швидку окупність та синтезують каскад інновацій. Виробництво органічної продовольчої продукції та виробів підвищеної якості з новими, більш конкурентоспроможними властивостями потребує тісного практичного зв'язку виробництва з науково-дослідним центром, стає можливим залучення іноземних інвестицій в інноваційні аграрні проекти, які до цього мали низьку інвестиційну привабливість через непрогнозованість збуту.

Кластер, створений з метою підвищення конкурентоспроможності своїх учасників, зміцнює їх позиції на ринку, координуючи товарні потоки і цінову політику.

Узагальнені складові підвищення конкурентоспроможності продукції сільськогосподарських підприємств-учасників кластеру демонструє рис. 4.

Якщо проаналізувати адаптацію окремих підприємств до різких коливань цін на сировину та продукцію, сезонних та циклічних ринкових коливань, комплексного впливу нега-

тивних і сприятливих факторів, стає очевидно, що ті ж підприємства у складі кластеру несуть менший рівень ризиків (розподіляються між учасниками кластеру), мають менші збитки в умовах економічної кризи чи сезонних або кон'юнктурних коливань, мають більший запас фінансової стійкості, вищу точку беззбитковості, краще використовують перманентні можливості ринкового зростання, активніше акумулюють резерви та стабілізують грошові потоки.

Обґрунтовуючи висновок щодо ефективності та доцільності формування та розвитку регіонального агропромислового кластеру, виокремимо такі аспекти: доцільність регіональної структури кластеру, оскільки Житомирська область – це переважно аграрний регіон, а перспективи її розвитку безпосередньо пов'язані з

рівнем аграрного виробництва і використанням продовольчого виробничого потенціалу. Наявність значної кількості потужних переробних підприємств в обласному та районних центрах дає змогу сформувати ефективну кластерну систему з кількома напрямками спеціалізації в територіальних межах області; доцільність галузевої структури кластеру дає можливість сформувати наявність тісних сталих взаємозв'язків між підприємствами, що здійснюють виробництво продукції рослинництва і тваринництва, її первинну та кінцеву переробку.

Загальна ефективність запропонованого агропромислового регіонального кластеру має кілька складників:

1) інтеграційна ефективність – суттєве посилення внутрішньогалузевої та міжгалузевої

Рис. 4. Вектори підвищення конкурентоспроможності продукції підприємств-учасників агропромислового кластеру

Джерело: власні дослідження

інтеграції, підвищення рівня кооперації підприємств-учасників, поглиблення міжгосподарських зв'язків, виникнення спільної мережі бізнес-процесів, оптимізація функціонального навантаження елементів кластеру, залучення до кластеру нових підприємств та організацій системоутворюючих та допоміжних галузей;

2) конкурентна ефективність, яка виявляється у формі створення і посилення економічних переваг функціонування підприємства у складі визначеного кластеру, виправданості розподілу спеціалізації, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності кожного учасника групування, задоволення спільних інтересів; підприємства, що входять у кластер, мають низький рівень власної конкурентоспроможності, але завдяки тому, що кластер пропонує ринку кінцеву продукцію, що реалізується безпосередньо споживачу або на експорт, відбувається перехід від одиначної до інтегральної конкурентоспроможності, а також створюються умови успішної боротьби за ринки збуту;

3) виробнича ефективність, яка виявляється у повному завантаженні виробничих потужностей підприємств, зростанні товарообігу, покращенні забезпечення сировиною, досягненні максимальних показників фондівіддачі, матеріалівіддачі та рентабельності виробничого капіталу за рахунок застосування інтенсивних технологій, впровадженні інновацій, удосконаленні та стандартизації виробничих процесів у кластері;

4) маркетингова ефективність, яка полягає в забезпеченні ефективного збуту продукції та послуг учасників кластеру, отриманні доступу до зовнішніх ринків, забезпеченні належного рівня рентабельності всіх учасників кластеру;

5) інноваційно-інвестиційна ефективність кластеру, яка виявляється у тому, що за рахунок ефекту масштабу та синергетичної взаємодії, трансферту технологій, розширенню сировинної й виробничої бази, активізації інноваційної діяльності та збільшенню маркетингового потенціалу підвищується інвестиційна привабливість

учасників кластеру, прискорюється період окупності капіталовкладень, покращуються можливості залучення фінансових ресурсів, кредитів, цільового фінансування, зовнішніх та внутрішніх інвестицій, відбуваються ефективно реінвестування прибутків підприємств та прискорена амортизація основних фондів.

Висновки. Створення та розвиток кластеру, а також активізація інтеграції до його структури сільськогосподарських підприємств забезпечать суттєве покращення якості сільськогосподарської продукції, збільшення обсягів її виробництва, удосконалення технологій та оновлення матеріально-технічної бази, а скорочення витрат на виробництво одиниці продукції означатиме підвищення рівня конкурентоспроможності як продукції, так і самих підприємств-виробників, що входять до складу кластеру.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Войнаренко М. Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М. Войнаренко // Економіст. – 2000. – № 1. – С. 29–33.
2. Семенов Г. Кластери підприємств: зарубіжний досвід як приклад ефективності інноваційного розвитку / Г. Семенов, О. Богма // Держава та регіони (Серія: Економіка та підприємництво). – 2006. – № 4. – С. 323–327.
3. Соколенко С. Проблеми і перспективи посилення конкурентоспроможності економіки України на основі кластерів / С. Соколенко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 31–35.
4. Соколенко С. Інноваційні кластери – механізм підвищення конкурентоспроможності регіону / С. Соколенко // Формування та розвиток регіональних кластерів як один із інструментів підвищення конкурентоспроможності регіону: матеріали круглого столу (Полтава, 11 липня 2008 р.). – С. 133–138.
5. Бойко М. Кластери як інноваційна форма економічного розвитку регіонів / М. Бойко // Вісник КНТУ. – 2008. – № 2. – С. 7–13.
6. Кластери – системний інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки / [В. Федоренко, А. Гойко, В. Джабейло] // Економіка та держава. – 2007. – № 9. – С. 6–9.